

С. К. Красавина

РАД ВИЗАНТИЈСКОГ ПИСЦА XV ВИЈЕКА ДУКЕ КАО СПОМЕНИК ИСТОРИЈСКЕ МИСЛИ СВОЈЕГ ВРЕМЕНА

Дукин рад посвећен је посљедњој етапи византијске историје, њеном османском освајању и паду Константинопоља. Историчар Дука је очевитац пропасти историје и веома значајна личност свог времена. Грк, поријеклом прије свега из Мале Азије, која је дуго прије његовог рођења пала под османлијску власт, провео је очигледно већи дио свог живота при двору Италијана Ђеновског поданства, владара (власника острва Лесбоса).

Дукин рад стигао је до нас у списку који се налази у Париској националној библиотеци. Хроника улази у манускрипт који представља зборник религиозних, философских и историјских текстова.¹ Датум рукописа је споран: раније су га сматрали за XV в., али у посљедњој публикацији коју је урадио румунски издавач грчких историјских текстова В. Греку, тај датум је подвргнут критици и истакнут је нови — XVI в. (2, 16).

Рад византијског писца у зборнику слиједи непосредно за списом египатских и римских владара. То је В. Греку дало основу да претпостави да прва глава рада, која се састоји из пописа списа у хронолошком редослиједу датума библијске историје за вријеме владавине византијских императора прије ступања на царски пријесто Алексеја V Мурчүфла, не припада аутору (2, 28—29). Ипак, по традицији, она је укључена у румунско издање уколико се органски слива са сљедећим излагањем. Нема потребе игнорисати је и зато она одговара средњовјековном типу историзма који носи карактер свјетске историје човјечанства, када

У манускрипту Дукиног рада одсуствују назив дјела, име аутора, предговор са излагањем замисли његовог творца, а хроника се неочекивано прекида у самом почетку фразе.² На тај начин „Историја се није у потпуности сачувала, што је потребно узимати у обзир при њеној анализи.³

¹ Свега у рукопису Paris. gr. № 1310/444 листа. Историја Дукe заузима листове: 288391 (1, 295—297).

² У тексту рада постоји неколико лакуна: пропуштени догађаји 1459. г. број учесника скупа у Фиренци, има недописаних реченица и фраза (2, 16). Излагање није рашчлањено на главе. Његово дијељење био је предузео први издавач Булиалдом, који је снабдио грчки текст латинским коментарима (4). Послије првог издања текста, који је изашао у Паризу 1649. године, слиједила су: млетачко/венецијанско издање 1729. године (5), бонско 1834. г. (6) и париско 1866. г. које представља прештампавање првог издања (7). Посљедње критичко прерађено издање с обзиром на поново отворене манускрипте урадио је румунски истраживач В. Греку (2).

³ Поред париског рукописа постоје три каснија списка Дукиних радова: прецизна копија париског списка XVII—XVIII в., фрагмент из рада који се чува у Ватикану и резиме на новогрчком језику (2, 16). Ти манускрипти представљају интересовање за издавача рада. Али, по Грековом мишљењу, у том смислу највећу вриједност има анонимни италијански

се библијска историја схватала као увод у било коју историју (18. 193).

Дукин рад је превођен поред италијанског, на латински језик с преводом на који су изашла сва издања прошлих вјекова, на румунски (издање В. Греку), на енглески језик (11), а у фрагментима постоје преводи и на другим језицима (12, 13).

О Дукином животу мало је познато. Једини извор из којег се може саставити представа о послу / занимању, личности и погледу на свијет историчарев је само његов рад. Ми не знамо чак ни пуно пишчево име,⁴ пошто је његов рад дошао до нас без почетка и краја. Биографски подаци, који се сретају у хроници, веома су шкрти, самоотварање властите личности за њега није карактеристично, што је типично за средњовјековну историографију. Само узгредно Дука подсећа о том или другом свом учешћу у догађају. Ми знамо да је аутор потицао из старог рода, тешко да је императорског, јер би, како нам се чини, он сигурно то подвукао.⁵ Он прича да се његов дјед по оцу, који се звао Михаил Дука, налазио на страни Јована Кантакузина у борби са свемоћним савремеником Апокавом и 1345. године, којег су прогањали противници, приморан је био да бјежи из пријестонице у Малу Азију (2, У, 5).

Како објашњава аутор, Михаил Дука је познавао љекарски посао и друге премудрости, и зато га је пријатељски примио у Ефесу турски емир и обасипао добротворствима. Настанивши се у Малој Азији, његова породица се вјероватно није вратила у главни град. Писац се највјероватније родио крајем XIV вијека, јер је, по његовим ријечима, већ 1421. године службовао као секретар код Ђеновског нодеста Нове Фокеје Фољја Нуово / Ђо-

превод уколико је он урађен већ крајем XVI, почетком XVII в., вјероватно са изгубљеног списка. Пронашао га је био Л. Ранке у венецијанској библиотеци Св. Марка и објавио га Им. Бекер 1834. год. заједно са грчким текстом (8). Преводилац је веома слободно поступао са оригиналом: скраћивао је текст, додавао своју информацију, замјењивао библијске цитате једне за друге, користио друге изворе. Тешко је рећи под каквим је условима / околностима била урађена италијанска верзија рада грчког писца, али несумњиво је да је интерпретатор Дукиног рада био католик, вјероватно духовно лице, и, како је претпостављао И. Н. Голенишчев Кутузов, венецијански држављанин далматинског поријекла (9, 225). Истина, он такође има лакуну и много већу од грчког рукописа, али интересантно је да италијанска верзија садржи наставак Дукине хронике, причу о османлијском освајању Митилене и пропасти посљедњег Ђеновског владара острва који се потпуно подудара / слаже са свједочењем учесника тих догађаја митиленског архиепископа Леонарда Хиоског, који је стајао у одбрани града, затим заробљен, био одведен у Константинопољ и одатле у писму римском папи изложио све те догађаје (10, 356—366).

⁴ Властито ауторово име је хипотетично. Претпоставка је заснована на византијском обичају да се најстаријем по узрасту унуку даје дједово име (4, XII). Али ми не знамо да ли је он био најстарији или једини унук Михаила Дуке. Међутим, условност ауторовог имена нигдје није подвргавана сумњи (14, 129—130).

⁵ Истраживачи византијске литературе прошлог вијека били су склонии да сматрају аутора за дошљака из древне династије Дук, која је некада владала у Византији (4, 305; 15, 185), али данас постоји тачка гледишта која допушта само далек род (16, 196—199).

вани Адорно, у име којег је писао писмену поруку султану Мурату II (2. XXV, 8). Овдје у Новој Фокеји, која је у то вријеме била Ђеновска колонија која се бавила вађењем / рудника стипсе, Дука је имао своју кућу (2. XXV, 5). Приближно тада је историчар посјетио острво Хиос. Тамо је разговарао са једним од учесника сељачког устанка којим је руководио у том рејону (рејон Смирне или Измира) ученик шаха Бедредина Симави-Беркључе Мустафе 1416. године. Он је распитивао Мустафиног сарадника хришћанског монаха — пустињака из манастира Трулоти о том покрету и записивао је његове исказе, критички их оцјењујући (2. XXI, 11—14).

Касније Дука ступа на службу код владара острва Лесбос Ђеновске фамилије Готелузи-Палеолог и тамо борави све до османлијског освајања острва 1462. године. На описивању јуриша на главни град острва Лесбоса Митилени, завршава се његово причање.

Пред сам пад Константинопоља историчар је боравио у Дидимотику и видио је страшну слику свирепог обрачуна сулгана Мехмеда II са венецијанским морнарима (2, XXXV, 2). Затим, послѣ османлијског освајања пријестонице империје 1455. године, Дука два пута прима по владичином налогу Лесбоса у Ајасманди османског адмирала Хамзу бега, кога је султан упутио у Егејско море ради потчињавања острва која још нијесу освојиле Османлије (2. XL 111, 5). Касније као амбасадор Дука путује код султана Мехмеда II са данком са острва Лесбос и Лемнос, најприје у Адрианопољ, а затим два пута у Константинопољ (2. XL III, II. XL IV, 1—2, 7). Он је настојао да регулише конфликт који је настао између Гателузе и османског адмирала Јунуз-бега, који је боравио веома кратко прије тога на Лесбосу, молио за ослобођавање људи које су Турци повели за вријеме сукоба на острву Лесбос протурски расположене групације са присталицама Гателузи, али су сви његови напори остали узалудни. Султан је наредио да Дуку баце у тамницу, одакле су га ослободили тек послѣ османлијског саопштења (вијести о освајању Старе Фокеје послѣда владара Лесбоса).

О судбини историчара послѣ османлијског освајања Лесбоса ништа није познато. Учесник одбране Митилени, одведен као заробљеник у Константинопољ, архиепископ Митилени Леонард Хиоски, а такође преводилац Дукиног рада на италијански језик (ако тај одломак не припада самом аутору као изгубљени завршетак тога сижеа) причају да је послѣ предаје острва Николо Готелузи Османлијама његово становништво, које није имало средстава за откуп, било подијељено на два дијела: најсиромашније су оставили тамо, а друге као робове повели у главни град. Богатим људима била је дата могућност да се откупе на слободу (10. 356—366; 8. 511—612). Може се претпоставити да је Дукин рад на неки начин доспѣо у руке Италијана, уколико је

превод на италијански био урађен већ крајем XV, почетком XVI вијека и нађен у Венецији.

Историчарево образовање је типично византијско. Он је веома обавијештен, како у античкој митологији и историји, тако и у богословским питањима. У његово причање природно су уплећени цитати и упоређивања узета из Светог писма и преосмислени приближно на савремене њему историјске догађаје; такође и многобројне реминисценције из древне историје, топонимски и етнотонимски архаизми и упоређивања из грчке митологије. Будући преводилац-секретар при нодеста Адорно, а затим при Гателузи, Дука је вјероватно добро познавао италијански и турски језик. Заиста он даје прецизне транскрипције на грчки језик не само италијанских и турских израза и термина, већ и неких персијских, словенских и француских ријечи.

Тема Дукиног рада је историја османлијског освајања византијских земаља. То је нашло одраза у измјени наслова рада које су урадили савремени издавачи: умјесто прихваћеног у прошлом вијеку назива „Историја Византије унука Михаила Дуке“ румунски издавач дао је наслов „Турско-византијска историја (1341—1462)“, а Магулијас је у својем енглеском преводу назвао Дукин рад „Пад и пропаст Византије од османских Турака“, што прецизније одражава сиже садашњег приповиједања. Композиција дјела одговара жанру историјских хроника. Послије библијске хронологије од Адама до Христовог рођења и списка владавине византијских императора од Константина Великог до ступања на престо Јована V Палеолога (1357. г.), освјетљавају се у хронолошком реду наизмјенично догађаји турске и византијске историје прије опсаде Константинопоља 1453. године. Одступања од хронолошког принципа излагања материјала чине се због потребе да се објасни узрок неке појаве историјским догађајима прошлости. На примјер, он објашњава стварање османлијске државности у Малој Азији да се схвате разлози њене моћи, или пак прича о грађанском рату у Византији 1341—1345. године, чија је посљедица, по ауторовом мишљењу, био мијешање татарско-турских народности у унутрашње ствари империје (2. 11, V—XI).

Знатан дио дјела посвећен је описивању опсаде и јуриша на Константинопољ и даље експанзије Османлија на југоисточну Европу и Предњу Азију. Посљедње главе представљају љетопис освајачких похода султана Мехмеда Фатиха до 1462. године.

Рад није истоврстан и дијели се на два дијела: Већи његов дио обрађен је и оставља утисак потпуно завршеног рада. У току рада аутор се придржавао одређеног плана, елементи рада су координирани, саопштава се о томе шта он спрема да изложи, даље, објашњавају се пишчеве намјере, постоје упућивања на сљедеће приповиједање, распоред материјала се диктира правилима логике, говори разноврсних личности који објашњавају поступке и циљеве различитих страна можда сасвим и не одговарају захтјевима реторике али су зато увијек промишљени и нијесу сасвим дуго.

Тај дио „Историје“ написан је послвије 1453. године, иако је материјал за њено писање вјероватно сакупљен раније (о устанку Беркљуде Мустафе, на примјер). Тих доказа да је аутор почео да пише рад послвије пада Константинопоља је довољно. Прије свега, кроз читаво дјело пролази мисао о неминовној катастрофи Византијске империје. Неке чињенице које саопштава асоцирају се код хроничара са трагичном судбином грчког народа и по мишљењу историчара проричу о пропасти престонице од варварско-османлијске хорде. Писац тежи да схвати какве су околности довеле до тога, да се град који је опјевао као Нови Јерусалим учинио срушен (2. XIX, 6. XIX, 9. XXIX, 5 и т. сл.). То се могло десити само ако је „Историја“ била почета послвије пада Константинопоља.

С друге стране, постоји указивање у тексту и на приближни датум завршетка првог дијела. Када аутор пише причу о оснивању града Нове Фокеје, он запажа да га је „до сада Бог чувао“ и по читав дан његово становништво, и Ђеновско и грчко, чува мирни договор (споразум са Турцима (2. XXV, 5—6). Касније ће Дука подробно описати како је тај град прешао у османлијске руке и даће тачан датум тог догађаја, 31. октобра 1455. године.

Према томе, први већи одјељак хронике био је написан у међувремену од 1453. године до октобра 1455. године.⁶ По свој прилици, Дука је најприје намјеравао да заврши „Историју“ описивањем пада Константинопоља и ојаћеним плачем поводом те несреће (2. XLI), али жеља да доведе своје проповиједање до пропасти османлијске династије и краха њихових дјела, побудило је историчара да настави рад (2. XLII, 14). Дука је ватрено вјеровао у тријумф праведности свевишњег, и нада на одмазду придавала му је снагу у мучном, за аутора тешком описивању ширења османлијске моћи.

Други дио хронике носи други карактер. Прије су то аутора запажања, материјал из којег се касније могло урадити завршено дјело, слично првом дијелу. Историјске чињенице овдје се излажу по годинама, предају се са већом непосредношћу и подробније, посебно у случајевима када је писац сам учествовао у њима. За свој рад Дука је користио углавном лична посматрања / запажања и причања очевидца. Понекад он директно указује на то, понекад са примједбама, као: „пишем, како сам чуо“, „ако је истина, што говоре“ (2. XII, 1; XXII, 7, 8; XXVIII, 4, 8; XXVI, 6; XXXVIII, 13 и т. сл.), а у неким случајевима наводи и различите верзије једног истог догађаја, препуштајући читаоцу да бира од њих вјеродостојнију (2. XI, 3, 4. XXVII, 7).

Из анализе текста хронике види се да је Дука био упознат са дјелима таквих византијских историчара, као што су Никита Хониат, Јоан Анагност, Никифор Григора. Тако, „Плач о паду

⁶ Поред тога Дука наводи пророчанство о паду османлијске династије, сагласно којем је наследику Мурат II морао да влада само четири године. Послвије тога очекиван је пад те династије, тј. њен крај је такође очекиван 1455. године (2. XXXIII, 8).

Константинопоља“ Дука почиње исто као и код Хониата који се огласио на крсташко пљачкање главног града 1204. године. Приказивање османлијског пљачкања Фесалонике подсјећа на слични одломак из дјела Анагноста, а у причи о борби Кантакузина Алексејем Апоковком могуће је коришћење Григоријевог дјела (мада је можда дозвољено и коришћење допунског извора информације ако се сјетимо да је ауторов дјед сам учествовао у тим догађајима). Међутим, Дука прибјегава писаним изворницима крајње ријетко, једино у случајевима када пише о далеким догађајима, чији очевидац није могао да буде. Али и овдје он није слијепо копирао оригинал, већ га је стваралачки преосмишљавао и прерађивао.

Социјални положај аутора је његова служба при Ђеновским домовима, припадност угледном, али вјероватно осиромашеном роду, стално општење с предузимљивом средином трговаца из Италије условиле су неке особености његовог историјског виђења. Његова пажња је усредсређена на догађаје релативно недалеке прошлости или приликама које су условиле ток најближих догађаја. Географски ареал прилично је ограничен. Он обухвата земље Средоземног мора и Југоисточне Европе, понекад се помињу државе Сјеверне (Енглеска, Фландрија) и Источне Европе (Пољска, Русија), Предње Азије и народе Кавказа, обавезно у њиховом архаизираним звучању. Област историје код Дуке је претежно приповједачко-догађајног карактера. Његово дјело у знатној мјери допуњава податке других историчара XV вијека из политичке историје. Посебно важан материјал садржи његов рад из историје формирања османске државе, његових односа са селдучким емиратима, Византијом и италијанским колонијама у Леванту у XIV—XV вијеку. Истовремено с тим у Дукиној хроници постоје важна саопштења о борби словенских народа, Маџара, Валахова с османском агресијом и узјамних њихових односа међу собом и империјом. Дукино приповиједање свједочи о томе да се османлијско продирање на Балкан остваривало огњем и мачем, пратило погибијом народа и пустошењем њихових земаља, што је до сада подлијегало сумњи и што оповргава националистички расположеном савременом турском историографијом (17, 84—85).

Истовремено код Дуке се запажа одређено интересовање за свакодневни живот људи и њихове производне дјелатности. У раду се налазе укикални за сличну врсту дјела подаци о разради у италијанским посједима стипсе и технологији њене производње (2, XXV, 4). Доста је подробно описивање од ријечи очевица социјално-религиозног програма низа турског становништва који су истакли захтјев религиозне толерантности, социјалне једнакости и једнакости имовине у току устанка 1416. године, такође говори о интересовању грчког хроничара за чињенице испољавања социјалног протеста. Забиљежене карактеристике историјске свијести аутора, а такође тријезан прилаз политичким проблемима својег времена, о чему ће се говорити мало даље, представ-

љају особине такозваног прагматичког типа средњевјековног историзма (18, 201).

Вјеродостојност чињеница које саопштава Дука већим дјелом потврђује се подацима других историчара (Критовулом, Халкокондил, Сфрандзи, Леонард Хиоск), али понекад, дотичући се далеких од њега по времену или мјесту настанка догађаја, аутор допушта нетачности, погрешке у хронологији,⁷ или пак ради краснорјечивости и умјетничког дјеловања на читаоца унеколико изопачава истину.⁸ То је повезано са околношћу да историја у то вријеме још није била изашла из категорије умјетности, па су напори аутора историјског дјела били усмјерени не само на вјеродостојно преношење чињеница, већ и на то да пружи емоционално и естетско задовољство од читања историјског дјела.

Умјетничке особености Дукиног рада и углавном лексика изазивају супротна мишљења код истраживача. Први издавач „Историје“, Булијаљд, назвао је језик хронике изопаченим и варварским (4, XII—XIII). Иза њега Бекер је изјавио да историчар не познаје грчки језик или га намјерно занемарује, тим самим испољавајући да стање литературе у то вријеме није било боље од положаја државе (6, V—VI). Али касније стручњаци из византијске литературе дошли су на директно супротне закључке: Крумбахер К. (15. 305—307), Черноусов Е. (19, 175—179), Моравчик Д. (22, 248), Колона М. (23—39), Греку В. (2. 18—19), Магулиас (11. 23—41) — сви су високо оцјењивали умјетничке вриједности и језик Дукиног дјела, уколико су — за разлику од претходника, који су судили о књижевним врлинама дјела с тачке гледишта старогрчке класике — прилазили томе питању дијалектички, руководећи се захтјевима еволуције језика.

У стилистици Дукине „Историје“ нашла је одраза прелазност епохе развитка књижевности тога времена. Како оцјењују поменути стручњаци, главна особина Дукиног говора је јасно

⁷ Има нетачности у хронолошкој табели која обухвата у почетку Библијску историју, а затим епоху владавине византијских императора. Од битних грешака могу се издвојити премјештање на раније вријеме путовања императора Јоана V Палеолога на Запад: Дука га сврстава у период грабанског рата са Кантакузином, мада се у ствари то догодило знатно касније (2. XX, 2).

Истраживачи прошлог вијека доста су високо оцјењивали Дукин рад као извор из историје Византије (19. 20), али неки византисти нашег времена веома се критички односе према вјеродостојности чињеница које саопштава овај историчар, посебно у погледу ратних операција османлијских снага при опсади и јуришу на пријестоницу (21. 169—170, 190). Стварно, у поређивању с Барбаром, Сфрандзијем и другим непосредним учесницима одбране града, Дукин рад, вјероватно, губи у прецизности давања материјала, јер је писац посетио главни град тек последије настале трагедије; али за игнорисањем његових података и његовог опажања догађаја нема потребе.

⁸ На примјер, аутор јавно згушњава боје говорећи о томе да је смрт свих владара Османлија била насилна (2. XXII, 8), или пак на другом мјесту, гдје, као резимирајући резултат своје приче, пише о истовременој смрти својих личности, иако то није у потпуности одговарало истини (2. XXVIII, 8).

изражена варваризација језика. Аутор употребљава ријечи татарско-турског, романског, словенског, персијског поријекла по којима, по оштроумном запажању Ј. Черноусова, Грку није недостајало ни слова, ни гласова. Ипак су оне улазиле у уобичајени начин живота, јер налазећи се у сталном општењу са сусједним народима византијски Грци нијесу могли а да не обогатују своју лексику ријечима позајмљеним из других језика. Тиме се и објашњава специфичност ауторове лексике.

Начин излагања код Дуге је једноставан, природан, емоционалан, по Магуласовом одређивању журналистичког стила. Он употребљава пословице, успјела поребења из животињског свијета или другог карактера.⁹

Аутор иронизује поводом непривлачне спољашњости жене императора Јоана V Палеолога, наводећи пословицу: „Напријед је велики пост, а позади је Ускрс“ / пасха (2. XX, 6), преводиоцу Грку, по имену Феолог (богослов), са смијешком препоручују да промијени име у Фолгога, то јест у нечистослова уколико је тај био ухваћен у издаји (2. XII, 8). Он збија шале поводом неког Анђела који је указао помоћ Јовану V за вријеме борбе са Андроником IV и који је ослободио из затвора њега заједно са синовима, предлажући да га велича Баволоманђелом, јер је непознато да ли га је Баво или анђео подстакао на то (2. XII, 4).

За оживљавање приче Дуга је често користио начине који су црпљени из античке литературе. Код њега је много упоребења узетих из митологије и античке историје;¹⁰ његово приповиједање је гуно дијалога и говора главних лица која изговарају све личности: Грци, Турци, Италијани, понекад ради подсјећања на прошлост, понекад ради појашњења намјера историјске личности. Доста се често у њима дају аргументи и контрааргументи противника, који звуче са обје стране веома убједљиво. То је, вјероватно, свједочило не само о ауторовом владању начинима реторике већ и о професионалној савјести и објективности писца.

Карактеристика историјских државника код Дуге је то што су обично брбљиви. Индивидуалних портрета практично нема. Он се ограничава општим појмовима, таквим као: паметан, искусан у војним пословима и т. сл. Једино у ријетким случајевима он даје подробан портрет; на примјер: када је непријатно

⁹ Мустафу, који је претрпио пораз упоређује са очерупаном чавком (2. XXVII, 1), амбасадоре императора који су стигли да поздраве султаново ступање на пријесто назива јагдадима која су стигла на клање код вука (XXXIII, 12), Дунејдин син који бјежи од непријатеља је зец гоњен псима који јуре (XXVIII, 12), необуздани карактер младог султана упоређује се са понашањем неукроћеног магарца (XXIV, 3), дипломатска лукавства амбасадора са вјежбањем акробате који се превиија (XXV, 3). На низу мјеста живописно се описује мјесто или битка, дају се живописне метафоре (XV, 2).

¹⁰ Код Дуге су присутни Ахил, Аполон, Прометеј, Хектор, Вахх, Афродита, Пегаз итд. Султана Мехмеда II он упоређује са Ксерксом (XXXVIII, 8) и велича са новим Македонским, Тамерлана Скитом, Србе трибалама, Маваре Хунима. Слични архаизми су типични за византијске историчаре.

лице Софије Монтефератске послужило као разлог разводу императоровом са њом, како је сматрао аутор, он је био приморан да опише њену спољашњост. Одсуство карактеристика спољашњости личности често се попуњава у циљу постојањем анализе, уосталом, такође брбљивог, моралног портрета личности, посебно у случајевима када су по ауторовом мишљењу карактерне црте историјске личности утицале на ток историјских догађаја.¹¹

Заједно са тим читав текст „Историје“ пун је ликова из Светог писма, цитатима из јеванђеља, старозавјетних пророчанстава, псалама. Цитати из Библије су увијек умјесни, прецизни, немногословни. Њима аутор прибјегава на најдраматичнијим мјестима. Његов поетични и ојађени плач над Константинопољем који представља прерађивање библијског плача Јеремије на пад Јерусалима, проникнут је трагичним патосом и искреним осјећањем.

Патриотски расположен писац по службеној дужности читав свој живот био је приморан да брани пред Османлијама интересе западних досељеника, према којима се односио веома критички (24, 269—270). У противрјечности његовог положаја налазимо одраз стања Византијске империје тога времена. Осјећање моралног и политичког слабљења које је преживљавало грчко друштво, боји његову историјску слику у субјективно-емоционалне тонове. Зато се његово дјело одликује посебном полемичком заоштреношћу која изазива раздраженост код неких истраживача (12, 388; 21, 169—170, 190). Он је јасно увиђао безнадежно стање империје, али није био у стању да објасни рационалним разлозима законитост кризе византијске државе (34, 184).

У том погледу узорна је Дукина прича о томе да су безнадежност Константинопоља схватили и империја и сусједни народи. Предајући од ријечи очевидаца случај о важној са војно-техничке стране маћарског посланика, који као да се случајно нашао у логору противника за вријеме артиљеријске османлијске ватре на главни град, аутор директно изјављује да овај није био у обавези као хришћанин да указује помоћ непријатељима, али оправдава издају тиме што је међу хришћанским народима било распрострањено пророчанство, сагласно којем ће невоље свих хришћана престати само са падом Константинопоља; то јест, пропаст пријестонице се схватала као жртва за искупљење неопходна за хришћански свијет (2, XXXVIII, 13). Недаће својег народа аутор објашњава осветом и казном свевишњег за прекршај заклетве за братоубилачке грађанске ратове, у које су огрезли његови земљаци и друга испољавања грешности својих суграђана

¹¹ На примјер, он пише о неодлучности, неразумности, моралној распуштениости императора Јована V као узроку раздора у држави и фактору који је потпомогао паду међународног престижа Византије (2, 10, 4; 11, 1; 12, 2); простодушност и лакоумисленост Сулејманова учинила га је жртвом подмуклости вјештог политичара Џунејда Ајдиноглу (18, II), распусништво и пијанство Мустафино довело га је на крају крајева до пораза у борби са Муратом (25, 2—3) и т. сл.

(25, 105—106). Његово виђење свијета засновано је у суштини на идеји строге моралне срећености околног свијета; откривању сакривеног (од површног погледа) смисла који произилази служи пророчанства „нормативна компонента“ средњевјековне историографије (18. 197).¹² Међутим, Дука је слободан од фатализма, мистицизма или утицаја исихазма који је побиједио међу православном светињом. Човјек код њега није пасивни посматрач догађаја, већ активно лице, иако је покретачка снага историје божанска производња, тај виши смисао историјских појава спаја се у историјској свијести аутора са признањем улоге субјективног фактора у историји, с рационализмом и прагматизмом у објашњавању појединих догађаја.

У том погледу карактеристичан је његов поглед на унију православне и католичке цркве (односу). Историчар је писао о њој по свјежим траговима, када се још нијесу били охладили огорчени спорочи између његових савременика, међу присталицама и противницима уније. Како изгледа, Дука ју је разматрао прије свега као политички споразум. У компликованој ситуацији он је сматрао конфесионална питања за споредна, уколико је био увјерен да му унија не дира у религиозна осјећања, унутрашње човјекове вјере. Он је називао празним и непотребним жестоке спорове и неслоге поводом прихватања католичких обреда, увредљивим одбијање од општења противника уније са унијатима, игнорисање црквених светиња, умјешаност у црквену унију са католичима, а распре које су распаљивали догматици и исихасти — опасним и штетним у створеној ситуацији (26). Спасење од несреће он није видио у монаштву, судећи по његовој причи која је била основни ослонац догматски расположене православне странке (27), — оштри испади против којег се чини да су унікални за византијску историографију (2. XXXVI, 6), а по могућности практични и рационалним методама утицати на ток догађаја. Трезвено оцјењујући међународну ситуацију и унутрашњи положај Византије и добро схватајући да слаба империја није у стању да самостално одбрани своју независност у борби са Портом, писац је инсистирао на неопходности савеза са Римом. То је било принудно, политичко латинофилство, условљено не (ни у ком случају) ситничарским мотивима, већ побуђивано патриотским исто-

¹² Тако, на примјер, историчар је убијеђен у остваривање пророчанства које он спроводи у својем дјелу, сагласно којем је посљедњи император династије Палеолога према анаграму МАМАИМИ, састављеном из првих слова имена императора династије, морао да буде Јован VII и зато га очигледно велича упорно посљедњим императором Византије (2. XLII, 14). Његов скептички однос према неким од пророчанстава у цјелини не противрјечи реченом, уколико је то увијек повезано код њега са неостваривим предсказањима. Тако он не вјерује пророчанству о спасењу становништва пријестонице од мача обичног сиромаша, који као да тобоже стоји крај стуба на форуму Константина Великог. Али овдје је важна сама чињеница постојања и саопштења читаоцу пророчанства у којем анђео ставља мач за кажњавање одмазде у руке сиромашеве. Он одражава расположење обичног народа у тој атмосфери свеопште панике и ужаса градског становништва, које је аутор тако лијепо пренио (2. XXXIX, 18).

ричаревим осјећањима. У тим условима, по Дукином мишљењу, то је био једини могући излаз. То је био доказ не мистичара, већ реалисте — политичара.

Чудно је, не гледајући на одвојеност од домовине због животних околности, што је аутор сачувао схватање својег учествовања према византијском миру. Сматрају га за најортодокснијег по својим убјеђењима од свих каснијих византијских историчара (28, 346—373). Заиста, на први поглед, његов поглед на свијет је традиционално за грчку средњовјековну историографију; овдје и детерминираност која настаје божјом вољом, и осјећање надмоћности ромеев пред другим народима које кажњава бог због наступања против империје (2. VI, 2), и поштовање према византијским институцијама и законима, и његова безусловна подршка држави у питању узајамних односа са црквом (борба око црквене уније) и неки политички историчареви погледи (25). Међутим, идеја богомодабраности ромеев средином XV вијека, изгледала је вјероватно у најмању руку анахронизам. За Европу средина и прва половина XV вијека биле су важни путоказ у развоју државности и формирању самосвијести народа. Тако важни догађаји тога времена, као Хуситски ратови у Чешкој и ослободилачка борба француског народа која је довела до завршетка Стогодишњег рата с Енглеском, прелазак на монархију у италијанским градовима и успостављање тираније Медичи у Фиренци (Флоренцији), подизање хуманистичког покрета у Италији и културе Ренесансе којом су у то вријеме били обухваћени практично сви европски народи — све то није могло а да се не одрази и на опажање свијета грчког хроничара. У сваком случају, судећи по његовом односу према пророчанству о неопходности пропасти Константинопоља као жртви за искупљење хришћана, Дука већ добро схвата да Грци још нијесу читав хришћански свијет, већ само његов дио.

Рекло би се да ће пад Византије сигурно, као код многих његових претходника, изазвати избијање на свијетлост мисли о смаку свијета (29), али слични песимизам нипошто није својствен аутору. Напротив, пишчева нада у блиску пропаст, одмах иза Палеолога, династије Османлија улива неку дозу оптимизма, који мало заостаје за есхатолошким представама средњег вијека. Чак и чињеница да је Дука спреман да религиозне проблеме разматра у политичком ракурсу, исто је што и раније запажене карактеристике историјског схватања аутора (прије свега интересовање за свакодневни живот и социјално-економске аспекте), не говори у корист Тернеровог тврђења (28, 356) да је Дука био изражавалац „монашке концепције“ философије историје у византијској историографији XV вијека. Могу се такође истаћи зачеци у историјском методу писца критичког односа према материјалу који се испољава у веома опрезној оцјени података које су му саоп-

штавали очевици и у њиховој карактеристици активности појединих историјских личности или група.¹³

Културно-историјска ситуација те епохе, у којој се стварало садашње дјело, издвајало се интензивним развитком историјских знања. Томе је потпомагало обраћање хуманиста античности изучавању њене историје: саставља се топографско описивање Древног Рима и Италије (Флавио Бјондо), ударају се основе историјске критике изворника (Лоренцо Вала), ствара се први хуманистички рад посвећен историји Италије („Историја флорентијског народа“ Леонарда Брунија, 1439. г.), у којој је предузет покушај објашњења општег смисаоног садржаја тако историје са рационалистичких позиција. Каснија византијска историографија налазила се у току тих струјања.

Само избијање на свијетлост тако различитих по облику и саомобитних по садржини историјских споменика, као „Мемоари“

¹³ Дука лијепо показује двоструку игру венецијанског и Беновљанског трговачког сталежа (трговаца) Константинопоља за вријеме ратних операција османлијске војске против главног града и осуђује становнике Галатија због савезништва са непријатељем. Врхове грчког друштва он често окривљује за невјерност, турског у расипништву и свирепости, валашког у колебаљности и склоности за побуне и т. сл.

У тој вези жељело се оградити историчара од неоснованих, по нашем мишљењу, оптужби, које понекад истичу истраживачи (11, 270, № 38). На примјер, на основу њихове узурпације власти од стране Михаила VIII Палеолога изводи се закључак о антрополошкој ауторовој оријентацији. Међутим, анализа текста „Историје“ показује да дјелатност императора породице Палеолога таквих као Мануило II, Јован VII, Константин XI изазивају ауторово одобрење, саосјећање и схватање павших на дио тешких задатака. И само двоје од Палеолога удостојени су пријекора: смијенивши са престола својег сувладара Михаило VIII и бескарактерни Јован V, којем се супротставља енергични Контакузин, способан као противтежа инертности константинопољског двора спроводи активну спољну политику (2. VI, 2. X, 4, XI, 1). Осуђивање узурпације која се прати нарушавањем заклетве вјерности, природно је за Дуку, јер он сматра кривоклетство за најтежи гријех. Не заборавимо да је тадашњи патријарх Арсеније, у знак протеста против невјерности заклетви од стране Палеолога, чак оставио патријаршију и повукао се у манастир.

Аналогни неспоразум повезан са именом Луке Нотарија којег Расимен сматра по свој прилици да је оклеветао Дука. Аутор неколико пута помиње Нотару у тону пуног поштовања (2. XIX, 10, XL, 6—7). Међутим, при читавом заносу храбрости и уздржаности које је исполио велики Дука прије смрти, писац га прекоријева због потпиривања антиунијатских наступања становништва пријестонице (2. XXXVII, 10), истина одвајајући му улогу не лидера, већ помоћника Георгија Схоларија, глави фанатично расположене групе свештенства. Дукина оцјена политичке позиције Нотарија чини основу многих истраживања политичке борбе уочи пада Константинопоља (31. 32. 33), али постоји и друга гачка гледишта, према којој је социјални ослонац туркофила било свештенство (27), и по нашем мишљењу чињенице, које се садрже у Дукином дјелу не противурјече јој. Магулијас је скренуо пажњу да је уопште Нотаријева позиција била гипкија неголи протурске партије: Нотара се прилагођавао прозападној оријентацији двојице посљедњих византијских императора, признавао је неопходност спомињања пале у православној цркви, упркос Схоларијевој позицији са којим је чувао пријатељске односе (11. 309, бр. 259), али при томе по Дукином свједочењу, истовремено је водио дипломатску игру и са великим везиром Осмах Халилбашом.

Сфрандзијеви, Дукини радови, Кривовула и Халкокондила, који представљају одзив на пад Византије, и представа у оквирима које су тежиле својој културно-историјској средини дати одговор на актуелно питање како се то могло догодити и до каквих посљедица може довести — говори о огромном потенцијалу византијског историјског мишљења. Многе карактеристике ренесансног историзма, које су преузели хуманисти из отворене античности, какве су хришћанско-паганска културна синтеза, дидактичност, дијалогичност мишљења, умјетнички начини и т. сл., за византијске писце, чак далеке као Дука, са пријестоничном интелектуалном елитом, јављали су се традиционално присутни елементи образованости. Улога византијске историографије XV вијека у систему историјских знања феудализма и посебно у стварању историјског научног метода епохе Ренесансе, очигледно још је недовољно оцијењена. Сазрела је насušна потреба за одређивањем мјеста и значаја историјске културе Византије у европској култури средњег вијека.

Прево с руског
Мирољуб Ралевић, проф.

БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАЦИ

1. Dmont H. *Inventaire sommaire des Manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale Paris*, 1839, 295—297.
2. Ducas. *Istoria turco-bizantina (1341—1462)*. / Ed. critica de V. Grecu. Editura Acad. Repub. romine. 1958.
3. Вайнштейн О. Л. *Западноевропейская средневековая историография*. М. — Л. 1964.
4. Michaelis Ducae nepotis *Historia Byzantina*. // *Studio et opera Ism. Bullialdi. Parisiis*. MDSXLIX.
5. Michaelis Ducae nepotis *Historia Byzantina*. // *Corpus Byzantinae Historiae. Venetiis*. 1729.
6. Michaelis Ducae nepotis *Historia Bözantina* /ed. Im Bekker/ / *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. V. Bonnae. 1834.
7. Michaelis Ducae nepotis *Historia Byzantina*. /ed. J. P. Migne/ / *Patologia, seria graeca. Parisiis*, 1866.
8. Ducae *Historia Italice interprete incerto*. /ed. Im Bekker./ / *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. V. Bonnae. 346—512.
9. Голенищев — Кутузов И. Н. *Косовская легенда*. // *Известия АН СССР, серия языка и литературы*. Т. XXIII, вып. 3. М., 1964.
10. Leonardi Chiensis de Lesbo a turcis capta epistola Pio papae 11 missa. // *Chronique Greco-Pomanes par Charl Hopf*. Berlin. 1873, 359—366.
11. Doucas. *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks. An annotated Translation of Historia Turco-Byzantina by H. J. Magoulias*. Wayne State University Press, 1975.
12. Степанов А. С. *Византийские историки Дука и Франдзи о падении Константинополя*. ВВ. 1953, № 7. 388—410.
13. *Византийский историк Дука о восстании Берклюдже Мустафии*. // *Общество и государство на Балканах*. Калинин. 1980, 38—43.
14. Grecu V. *Pour une meilleure connaissance de l'histoeien Doukas*. // *Memorial Louis Petit* // *Archives de l'Orient Chretien*, 1. Bucaresti, 1948, 129—130.
15. Krumbacher K. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*. München. 1897, 305—307.
16. Polemis D. *The Doukai. A contribution to Byzantine Prosopography*. London, 1968, 196—199.

17. Цветкова Бистра. Проблемы истории Юго-Востока в период османского проникновения [конец XIV — первая половина XV в.]. Исторически преглед. 1974, № 6.
18. Барг М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма. М., 1987.
19. Черноусов Е. Дука, один из историков конца Византии. ВВ, 1914, № 21, вып. 3—4.
20. Miller W. The historians Doukas and Phrantzes. // *Journal Hellenic Studies*. 1926, 46.
21. Рансимен Стивен. Падение Константинополя в 1453 г. М., 1983.
22. Moravcsik Gy. *Byzantinoturcica*. 1. Berlin. 1958.
23. Colonna M. E. *Gli storici bizantini*. 1. Napoli. 1956.
24. Красавина С. К. Политическая ориентация и исторические взгляды византийского историка Дуки. // Проблемы всеобщей истории. Казань. 1967, № 1.
25. Она же. Мировоззрение и социально-политические взгляды византийского историка Дуки. // ВВ, 1973, № 34.
26. Она же. Дука и Сфрандзи об унии православной и католической церквей. ВВ, 1967, № 27.
27. Медведев И. П. Мистра. Л., 1973, 39—41, 65—76.
28. Turner C. J. G. Pages from Late Byzantine Philosophy of History. // *Byzantinische Zeitschrift*. 1964, 2.
29. Vasiliev A. Medieval ideas. *Byzantian*. XVI, 2, 1944.
30. Красавина С. К. К вопросу о византийской историографии XV в. // Из истории балканских стран. Краснодар, 1975.
31. Франчес Э. Классовая позиция византийских феодалов в период турецкого завоевания. // ВВ. 1959, № 15.
32. Удальцова З. В. Борьба партий в Пелопоннесе во время турецкого завоевания по данным византийского историка Критовула. // Средние века. 1951. № 3, 161—179.
33. Она же. Предательская политика феодальной знати Византии в период турецкого завоевания. ВВ. 1953, № 7, 93—122.
34. Sevcken I. The Decline of Byzantium seen through the Eyes of its Intellectuals // *Dumbarton Oaks Papes*. 1961, 15, 462—499.